

Şii-İmâmî Kaynaklarda Ebû Hanîfe Algısı ve Yöneltilen Suçlamalar

The Perception of Abû Hanifah in Shiite Sources and the Accusations of Related to Abu Hanifa

Hanifi ŞAHİN

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
Associate Professor, Ataturk University, Faculty of Theology, Department of
History of Islamic Sects
Erzurum / TURKEY
hanifisahin@atauni.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0500-7952

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Ağustos / August 2017

Kabul Tarihi / Date Accepted: 04 Aralık / December 2017

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.335171

Atıf / Citation: Şahin, Hanifi. “Şii-İmâmî Kaynaklarda Ebû Hanîfe Algısı ve Yöneltilen Suçlamalar”. *ilted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi* sy. 48 (Aralık 2017): 119-140.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz*

Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Beyt'e olumlu bakışı açısı olmasına rağmen gerek ilk dönem gerekse sonraki dönem İmâmîyye kaynaklarında Ebû Hanîfe'ye güçlü bir karşı duruş gözlemlenmektedir. Bu karşılık, bazen ona lanet okunarak bazen de hakaret içerikli bir kavram olan nâsibî kavramıyla nitelendirilmesiyle sonuçlanır. Ebû Hanîfe'nin eleştirilmesinin temel nedeni, dinin anlaşılması ve yorumlanmasında akla alan açmış olmasıdır. Şii kaynaklarca "Ali hüküm veriyorsa ben de veririm" şeklinde bir rivayet Ebû Hanîfe'ye nispet edilmektedir. Bu rivayet üzerinden Ebû Hanîfe dinde keyfi davranmakla suçlanmakta, bu durumun dinin anlaşılmasında tek otorite olarak görülen imamlardan kopmaya yol açacağı düşünülerek uzak durulması istenmektedir. Dinde rasyonelleşme, rivayetten kopmak ve aklın dışında bir otorite arayışını reddetmektir. Bu durum, ontolojisini imamlar üzerine inşa eden Şiîliğin dine bakışıyla ilgili oldukça ciddi bir kopuşu temsil etmektedir. Bu nedenle Şii kaynaklarda Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerde sadece onu değil, imamlardan bağımsız hareket etmeyi sonuçlandıracak her türlü düşünceden uzak durulması istenmektedir. İctihat ve Kıyas'tan uzak durulması da bu bakışın bir sonucudur. Bu makalede, Şii İmâmî kaynaklarda Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerin dayanakları ve gerekçelerine bakılacak, bunun Şii düşüncedeki sonuçların incelenecektir. Temel referanslarımız Kütübü Erbaa olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ebû Hanîfe, Ashâbu'l-Hadis, Ashâbu'r-Rey, Şia, İmâmîyye.*

Abstract

Abu Hanifah, even though, had a positive view of the Ahl al-Bayt, there is a strong opposition to Abu Hanifah in both the first period's and the next period's Imamiyya sources. This contrast would result in his damnation and described as nâsibî. The basic reason for the criticism of Abu Hanifah is that, he opened the mind to the understanding and interpretation of religion. In the Shiite sources, rhetoric is given to Abu Hanifah in the form of "If Ali judges, I will also judge". With this narration, they are accusing Abu Hanifah being arbitrary and this idea should be vigilantly distracted from the Imams accepted as the only authority in understanding religion. Rationalization in religious thought is to break from being connected with narrations and not to recognize an authority except the reason. This represents a very serious break with the view of Shi'i, that it was built his ontology on Imams. For this reason, the Shi'i wants to avoid not only Abu Hanifah's thoughts, but also the thought of every thought which will result in acting independently of Imams. The fact that the Shiites stay away from the Ijtihad and Qiyas is also a result of this view. In this paper, we will look at the grounds and reasons for the criticism of Abu Hanifah in Shiite Imamiyya sources and we will try to examine its consequences in the Shi'a thought. Our basic references will be al-Kutub al-Arbaa.

Keywords: *Abu Hanifah, Ashab al-Hadith, Ahl al-Ra'y, Shia, Imamiyyah.*

Summary

Many scholars have criticized Abu Hanifah positively or negatively and many works are written about him. The most critics are Ashab al-Hadith and Shiites. The aim of Ashab al-Hadith is to obtain a unique belief based on the old thoughts. According to Ashab al-Hadith and Shiites, if the religion is referred to reason (aql) and peoples' views, it will be impossible to get rid of conflicts in the religion. It is clear that a significant portion of the narrations about Abu Hanifah are made up, but their involvement in the relevant literature affects the views of the sects in the subsequent processes.

Abu Hanifah was an intellectual scholar who became a server of science by avoiding from the politics and an important representative of the perception of urban-centered religion. He had a

* Bu makale, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 05-07 Mayıs 2017 tarihinde düzenlenen IV. Uluslararası Şeyh Şaban-I Veli Sempozyumu (Hanefilik-Mâtûridilik)'unda sunulan "Şii Kaynaklarda Ebû Hanîfe Algısı: Dinin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Ebû Hanîfe'ye Yönelik Suçlamalar" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

sense of closeness and loyalty to Ahl al-Bayt and he declared that he loved them. Therefore, when the Umayyads' attitude became strict towards the Ahl al-Bayt, Abu Hanifah clearly criticized them. He also supported the rebellion of the Zayd b. Ali against the Umayyads financially.

Abu Hanifah did not accept the state duties made by the Umayyads in spite of all kinds of pressure. However, Abu Hanifah was pleased with the establishment of the Abbasids because they pointed out that they would defend his son's rights. So, he returned to Kufa with his friends and obeyed to Abû al-'Abbâs as-Saffâh (d. 136/754), but when he saw the confusion in Iraq, he returned to Mecca again. Abu Hanifah harshly criticized the Abbasids because of their murders of the rebellious people of the Ahl al-Bayt although he had shown sympathetic attitudes towards them.

In sources of the Imamiyyah, there is a strong opposition to Abu Hanifah both in the first and next periods. This contrast sometimes results in cursing to him and sometimes in qualification of him with a concept called *nasibî*. Abu Hanifa was cursed in Quleynî's many narrations. The Shiite sources used the criticism of Ashab al-Hadith for Abu Hanifah while criticizing him and they tried to discredit him with those criticizations. Hanifah's dialogue with Jafar al-Sadiq (d.148/765) about not applying for al-ray/comparison (*qiyas*) took place in the sources of the Shiite and he was cursed by means of the narratives. Abu Hanifah is sometimes presented as a *Dahrî* or *Zindiq* by using the sources of the Sunnî. Furthermore, he has been invited to repentance repeatedly because of his thoughts.

Shaykh Mufid (d.413/1022) criticized Abu Hanifah and described him the *nasibî Iblis* (the Satan). According to him, Abu Hanifah with his ray thought, tried to be a chief. However, pursuing a leadership was a disaster and misleading the people. Anyone who expected to become a leader; wanted it, or even intended it inclusively was an accursed person; because to follow the leader was to accept another authority except for the Imams who had God's *hujjah* (proof, authority) in the World.

The emphasis on knowledge-centered authorities of Imams in Shi'a thought and the need of getting information from only them is the conclusion of accepting that Imams are the only determinants of religion. According to this approach, the religion was completed, and it was transferred to Ali and his family in that form. Therefore, all necessary talks in every subject, especially in religion, were pointed out by the Imams. The peoples' duty was to obey the rules of the Imams. Ray, in a sense, was a challenge to the static understanding of religion. This extra view on Ray achieved a "collectivity" on the belief of Shia through the authority of the Imams.

Abu Hanifah's claim "if Ali can adjudicate, I also can adjudicate" represents a break in the narrative based view of religion (*al-akhbar*). To accept the Abu Hanifa's thoughts would lead to serious threats for the perception of religion established around the authority of Imams. The attitude of Abu Hanifah removes the cover from the surface of the religious perception built on the mystery of Imams. With this attitude, Abu Hanifah has opened the door of thought to man and he has opposed to the idea that religion should be shaped by only a certain class.

Abu Hanifa's view on the ray/aql is an intellectual investigation. This attitude can not only advance the individual's access to knowledge but also force him/her to establish a new world of meaning. It is not for providing the individual become integrated. It is for directing him/her for becoming himself/herself. It is a point of view prioritizing to find out the knowledge. It aims to make the individual have knowledge and literate.

Giriş

İslam düşünce tarihinde aşırılıklar karşılıklı olarak birbirini var etmeye devam etmektedir. Bu genellemenin Ebû Hanîfe (80-150/699-767) de nasibini almıştır. Ebû Hanîfe hakkında kendi döneminden itibaren değişik görüşteki birçok âlim ve müellif tarafından, lehte ve aleyhte çok şey söylenmiş, yazılmıştır. Tarih boyunca birçok kimse tarafından takdirle anılan, hıfzı, zekâsı, fıkhı, takvası ile pek çok âlimin, hadisçinin övgüsüne mazhar olan Ebû Hanîfe, aynı zamanda hadis bilgisinin zayıflığı, hıfz ve zabt yetersizliği, sünnete muhalefet, re'ý ve kıyası çok kullanma, Mürcie'den olma gibi ithamlarla eleştirilerin odağı kılınmıştır.

Hayatı ve görüşleriyle ilgili olarak teşekkül eden zengin menkıbe ve rivayet birikimi içerisinde mezhep taassubunun ve diğer birçok amilin yol açtığı birtakım aşırılıklara rastlanılmaktadır. *Tabakât* ve *Menâkıb* kitaplarında Ebû Hanîfe'yi övme ve yerme hususunda ifrat ve tefrite varan aşırı değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Onu sevenlere göre Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olan bir kişidir; muhaliflerine göre ise tekfir edilmesi gereken zararlı bir bidatçıdır.¹ Buna benzer rivayetleri kaynaklarda sıklıkla görmek mümkündür. Bu durum, söz konusu kaynaklardaki bilgilerin ihtiyatla karşılanmasını gerekli kılan bir husustur. Bu tutum sadece Ebû Hanîfe için değil, düşünce tarihinde iz bırakan diğer mezhep imamları ve büyük âlimler hakkında da gözetilmelidir. Bu nedenle kaynaklarda yer alan lehte ve aleyhteki rivayetlerin, başta mezhep taassubu olmak üzere, çeşitli gerekçelerle tedavüle sokulduğu hususu zihinlerde tutulmalıdır.

- 1 Hz. Peygamber'e nispet edilen şu rivayetler örnek olarak verilebilir:
- "Ümmetimden Ebû Hanife en-Numan adlı birisi gelecektir. O, kıyamet gününe kadar ümmetimin kandilidir." "Allah'ın dinini ve benim sünnetimi ihya etmek üzere benden sonra ismi Numan b. Sâbit, künyesi Ebû Hanife olan birisi gelecektir."
- "Ümmetlerin her arısında, o ümmetin ilim öncüleri vardır. Ebû Hanife de o ümmetin ilim öncüsüdür."
- "İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilir: "Hazret-i Peygamber (a.s.)den sonra Horasan ülkesinin tamamı üzerine Ebû Hanife künyeli bir dolunay doğacaktır."
- "İbn Abbas'tan bir başka rivayet de şöyledir: "Re'ý (kafa yorma, görüş sâhibi olma) gerçekten güzel bir şeydir. Bizden sonra bir Hanif (muvahhid) re'ýi olacak, İslâmiyet bâkî kaldıkça hükümler o re'ýe göre uygulanacaktır. O re'ý ve hükümler, bizim re'ýimiz ve hükmümüz gibidir. Onu, ismi Numan b. Sabit el-Kûfî, künyesi Ebû Hanife olan birisi ikame edecektir. Bu da Kûfe ehlinin olup ilim ve fıkhıta çok gayretli, hükümleri yerli yerince kullanan Hanif dininden ve güzel görüş sâhibi bir kişidir."
- Bu rivayetleri eserine alan İbn Hacer el-Heytemî (ö.974/1567), bu rivayetlerin mevzu olduğunu, hadis konusunda azıcık bilgisi olanların katında bunların bir değerinin olmadığını söyler. O, delil olarak İbnü'l-Cevzî'nin bu hadislerin hepsini *Mevzûât* adlı eserine almasını gösterir. Zehebî ile Celâleddin Süyûtî'nin adı geçen kitabın muhtasarında İbnü'l-Cevzî'ye hak verdiğini belirten Heytemî, İbn-i Hacer Askalanî'nin de *Lisânü'l-Mizân*'da aynı görüşte olduğunu ifade eder. Ona göre eğer bu rivayetler sahih olsaydı Ebû Hanîfe'nin hayatını anlatmak için eser yazan Ebû Cafer Tahâvî, *Tabakât-ı Hanefiyye* sâhibi Muhyiddin Kureşî gibi kimseler, bunları eserlerine almak için herkesten daha çok özen gösterirlerdi. Tüm bunları söyleyen Heytemî, mezhebi kaygılarla olsa gerek, yukarıda geçen "İlim Süreyyâ yıldızında asılı olsaydı" hadisinin toptan Fars/gayri Araplığı işaret ediyor olsa da dini bilgilerde Ebû Hanîfe'nin ulaşılmaz bir konuma sahip olduğu, dolayısıyla da bu hadiste övülen kişinin sadece Ebû Hanîfe olduğunda şüphe olmadığı kanaatindedir. Bk. İbn Hacer el-Heytemî, Şehabeddin Ahmed el-Mekki, *el-Hayrâtü'l-hisân fi menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam Ebi Hanife en-Nu'mân*, thk. Halil el-Meys (Mısır, 1324), 17. Rivayetlerin uydurma olduğu konusunda ayrıca bk. Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed (ö.1162/1749), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs amma İştêhere mine'l-Ehâdis ala Elsineti'n-Nâs*, thk. Abdülhamid Ahmed Yusuf Hindavi (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000), 1: 41.

Ebû Hanîfe (80-150/699-767) de nasibini almıştır. Ebû Hanîfe hakkında kendi döneminden itibaren değişik görüşteki birçok âlim ve müellif tarafından, lehte ve aleyhte çok şey söylenmiş, yazılmıştır. Tarih boyunca birçok kimse tarafından takdirle anılan, hıfzı, zekâsı, fıkhi, takvası ile pek çok âlimin, hadisçinin övgüsüne mazhar olan Ebû Hanîfe, aynı zamanda hadis bilgisinin zayıflığı, hıfz ve zabt yetersizliği, sünnete muhalefet, re'ý ve kıyası çok kullanma, Mürci'eden olma gibi ithamlarla eleştirilerin odağı kılınmıştır.

Bu makalede, Şii İmâmî kaynaklarında Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştiriler incelenecektir. Çalışmanın amacı Ebû Hanîfe'nin "öteki cephe"de, yani Şii'ler tarafında nasıl görüldüğünü ortaya koymaktır. Konuya geçmeden Sünnî omurganın önemli iki bileşeninden biri olan Ashâbu'l-Hadis düşüncesinde Ebû Hanîfe'ye yönelik algının nasıl olduğu, bu algının Şii düşünceye rehberliği konusuna bakılacaktır. Sonra Şii düşüncedeki eleştirilerin dayanakları ve gerekçeleri ele alınıp bunun sonuçları incelenmeye çalışılacaktır. Temel referanslarımız genelde Şii düşünce özelde ise İmâmîyye Şiiliğinin başvuru kaynağı olan *Kütübü Erbaa* olacaktır.

1. Şii- İmâmî Eleştirilerin Temel Besleyeni: Ashâbu'l-Hadis Ebû Hanîfe'ye Yönelik Yaklaşımı

Sünnîlik ya da Ehl-i Sünnet düşünce yapısı, ortak paydaları birden çok olan fikri yapıları içinde barındırır. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet kavramını şemsiye bir kavram olarak görmek, bu başlık altında yer alması muhtemel yapıları değerlendirmede kolaylık sağlayacaktır. Ehl-i Sünnet iki ana damar üzerinden varlığını sürdürmüştür. Bunlardan biri *Ashâbu'l-Hadis/Ehlü'l-Hadis, Ehlü'l-Eser* denilen damar; diğeri ise *Ashabu'r-Re'ý*dir. Bu ayrımın temel parametresini kişilerin din/nasslar karşısındaki tutumları belirlemektedir. Ashâbu'l-Hadis anlayışına göre İslam, Kitap, Sünnet, sahabe ve tâbiûnun sözlerinden hareketle anlaşılmalıdır. Bunların dışında şahsi re'ý ve akli istidlaller dinde müracaat kaynağı olarak değerlendirilmez. Bu zihniyete göre insanların bütün ihtiyaçları naslarla karşılanmış, eldeki birikim her durumda ihtiyaca cevap verebilecek yeterlidir. Artık bundan başka bir çözüm yolu aramak boşuna bir uğraş olacaktır.

Ashâbu'l-Hadis aslında dinin anlaşılma biçimi/tarzına yönelik ilk İslam mezheplerinin özellikle Mürciî-Hanefî çevreler ile Mutezile gibi akılcı din anlayışının ilk temsilcileri tarafından ortaya konulan din anlayışlarına bir tepkinin de adıdır. Ashâbu'l-Hadis bu tür akımların çabalarını dinden kopmak ya da dini bozmak olarak görmekte, ortaya çıkan din anlayışlarının birliği değil, parçalanmışlığı teşvik ettiğini düşünmekte, çare olarak da Kitap ve Sünnete ittibai yani rivayete dayalı din anlayışını; sahabe, tâbiûn ve tebe-i tâbiûn gibi idealleştirilmiş altın neslin uygulamalarını sunmaktadır. Bu bakış açısında şahısların idolleştirilmesi yanında Medine halkı (amel-i ehli

Medine) ideal din anlayışını yaşayan halk; Medine ise otantik dini yapının korunduğu yer olarak görülmektedir. İlk nesillerin önemini vurgulayan, Mekke, Medine ve Arapların faziletine dair rivayetleri, böyle bir bakış açısının üretimi olarak ifade etmek mümkündür. Burada Medine, cemaatçi yapılanmanın örgütlü ilk mekânı olarak sunulur. Medine'nin bu özelliği, hadisler aracılığı ile onun kutsal bir çevre kılınmasını beraberinde getirmiştir. Bazı hadislerde Medine, taşı toprağı, hayvanları, kuşları, ağaçları ve otlarına varıncaya kadar her şeyiyle “dokunulmaz bir bölge”² olarak sunulur. Çünkü Medine bidatlere geçit vermeyen bir zihniyetin yaşadığı yerdir. Medine'nin muhterem bölge addedilmesinin nedenleri arasında oranın “yabancı kültürler”in etkisinde kalmamış olması gösterilmiş, Mekke ile birlikte buraya hâkim olan unsurun Arap-İslam kültürü olduğu ifade edilmiştir.³ İbn Teymiyye (ö.728/1328) de Medine'nin kutsallığını, buradaki halkın sünnet konusundaki titizliğine bağlamaktadır.⁴

Ashâbu'l-Hadisın amaç olarak tespit ettiği şey, dini eskilerin yoluna dayandırmak suretiyle inançta birliği sağlama, böylelikle toplumun bölünmesini önlemeye çalışmaktır. Çünkü ancak eskilerin yoluna dayanmak suretiyle birlik sağlanabilir. Eğer din akla ve insanların görüşlerine havale edilirse ihtilaflardan kurtulmak mümkün olmayacaktır.⁵ Ashâbu'l-Hadis, dini, esere uygun anlama yoluyla mahallileştirmek isteyen, bu suretle yerel kimliği kutsayan etnosantrik eğilimin bir uzantısını teşkil etmektedir.⁶

Kaynaklarda Ebû Hanîfe'ye çeşitli eleştiriler yönelten bazı isimler vardır. Bunları aynı zamanda Ashâbu'l-Hadis akımının kurucu şahsiyetleri olarak da görmek gerekir. Evzâî (ö.157/774), Süfyan Sevrî (ö.161/777), Hammâd b. Seleme b. Zeyd (ö.165/781), Leys b. Sa'd (ö.175/791), Kadı Şerik b. Abdillâh (ö.177/793), Malik b. Enes (ö.179/795), Abdullah b. Mübârek (ö.181/797) Yahya b. Said el-Kattân (ö.198/813) gibi isimleri birinci kuşak; Muhammed b. İdris es-Sâfi (ö.204/819), İbn Ebî Şeybe (ö.235/849), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855); Buhârî (ö.256/870); Müslim b. Haccâc (ö.261/875); İbn Hibbân (ö.354/965) gibi ulemayı ise ikinci kuşak Ashâbu'l-Hadisçiler olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynaklarda yer alan bazı eleştiri örneklerine yer vermek gerekirse, Ebû Hanîfe'ye yöneltilen eleştiriler şöyledir:

2 Bk. İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *Kitabu'l-Musannaf fi'l-Ahadis ve'l-Asâr* (Bombay: 1983), 8: 391-392.

3 Bk. Ebü'l-Vefa Taftazani, *Kelam İliminin Belli Başlı Meseleleri*, trc. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yay. 1980), 26-36.

4 İbn Teymiye, Ahmed b. Abdilhalim *Mecmûi'l-Fetevâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed (Ribat: Mektebetu'l-Mearif, 1981), 20: 299.

5 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *Te'vilu Muhtelefi'l-Hadis*, tashih: Muhammed Zühri en-Neccar (Beyrut, 1976), 3-7.

6 Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik: İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 145.

Rivayete göre İmam Muhammed'in (ö.189/805), Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği "es-Siyerü's-Sağîr" isimli kitabı Evzâ'ye ulaştınca, o, kitabın kime ait olduğunu sormuş İmam Muhammed'in olduğunu öğrenince de "İraklılar nerde, bu konuda bir kitap tasnif etmek nerde" diyerek onları küçük görmüştür.⁷

İrca fikrine oldukça tepkili olan Süfyân Sevrî'nin, bir Mürcîi olarak kabul ettiği Ebû Hanîfe'yi, görüşleri nedeniyle, iki veya üç kere tövbeye davet ettiği kayıtlıdır.⁸

Hammad b. Seleme'nin şöyle dediği kayıtlıdır: "Ebû Hanîfe, kendisine gelen sünnetleri ve eserleri re'yi ile reddeden bir kimsedir."⁹

"Ebû Hanîfe'yi niçin tövbeye davet ettiniz? şeklindeki bir soruya Kadı Serik: "Küf-ründen dolayı" cevabını vermiştir.¹⁰

Malik b. Enese göre Ebû Hanîfe'nin, eline kılıç alıp bu ümmete karşı savaşması, kıyas ve re'yi ümmet arasında yaymasından daha ehvendir.¹¹ Yine İmam Malik'e göre Ebû Hanîfe dinde hile yapmıştır.¹² *Muvatta'da* yer alan ve "doktorların tedavisinden aciz kaldıkları hastalık" anlamına gelen *ed-Dâu'l-udal* ifadesinden maksadın Ebû Hanîfe ve ashabı olduğunu beyan eden İmam Malik, buna gerekçe olarak onların irca fikrine sahip olmalarını, re'yi ile sünnetleri reddetmelerini göstermiştir. Ona göre Ebû Hanîfe ve ashabı bu iki yönden insanları sapıklığa sevk etmişlerdir.¹³

Ebû Hanîfe'ye öğrencilik etmiş olan Abdullah b. Mübarek ömrünün sonlarına doğru hocası Ebû Hanîfe'den aldığı bütün rivayetler için Allah'tan mağfiret dilediğini açıklamıştır.¹⁴

İmam Şafii'ye nispet edilen bazı rivayetler ise şöyledir: "Ebû Hanîfe'nin re'yini si-hirbazın ipine benzetiyorum. Şöyle çekersen sarı, böyle çekersen yeşil gelir." Yine "Ebû Hanîfe, önce bir meseleyi yanlış olarak vazeder, sonra Kitab'ın hepsini ona kıyas ederdi.¹⁵ Ebû Hanîfe ashabının kitaplarına baktım. Hepsi 130 varaktı. Bunlardan seksen varakı Kitap ve Sünnet'e muhalifti.¹⁶

7 Ebû Yusuf, *er-Redd âla Siyeri'l-Evzâi* (Beyrut: t.y.), 2.

8 Bk. Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî 1988), 2: 548.

9 İbn Hanbel, *el-İlel*, 2: 545, 3: 276.

10 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3: 236.

11 Bk. İbn Abdilber, *Câmiu beyân*, 47.

12 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2: 547.

13 el-Bâcî, Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tüçibî (ö.474/1081), *el-Müntekâ* (Beyrut: Dârü'l-Kitab'l-Arabî, 1983), 7: 300.

14 Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târihu Bağdad* (Kahire, 1931) 13: 404. Bu rivayetin tenkidi için bk. el-Kevserî, Muhammed Zahid b. el-Hasan b. Ali Zahid, *Te'nibü'l-hatib ala ma sakahu fi Ebi Hanife mine'l-ekazib* (Beyrut: Dârü'l-Kitab'l-Arabî, 1981), 123-125.

15 İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (ö.327/938), *Âdâbü's-Şâfiî ve menakibuhu*, thk. Abdülganî Abdülhalik (Haleb, t.y.), 171.

16 İbn Ebi Hâtim, *Âdâbü's-Şâfiî*, 171-172.

İbn Ebi Şeybe, Ebû Hanîfe'nin rivayetlere aykırı davrandığını düşünmekte ve bunu ifade etmek için *Musannef*'inde 125 hadisi ihtiva eden müstakil bir bab ayırarak ona ilişkin eleştirilerini sıralamaktadır.¹⁷

Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerine doğrudan eleştiriler yöneltse de Ebû Hanîfe'yi dolaylı yollardan eleştirmiş, bunu daha çok ilk dönem Ashâbu'l-Hadis olarak kabul edilen kişilerin görüşleri üzerinden yapmıştır. Aslında onun muhalif olarak gördüklerine karşı tutumu, sadece Ebû Hanîfe şahsında ehlürre'ye yönelik değildir. Onun eleştiri odağında Mürcie, Rafıza, Kaderiyye, Hariciler gibi İslam fırkaları da yer almıştır.¹⁸ Ancak Ahmed b. Hanbel'in en çok muhalefet ettiği kesim, hadis rivayetlerinden ziyade ağırlıklı olarak re'yi ve daha önceki fakihlerin görüşlerini esas alan re'y ehli idi. Dolayısıyla, re'y kitaplarının yok edilmesi konusundaki tavsiyesi, fıkhi re'y ehline sormaksızın yalnızca hadislerden istihrac etme konusunda muhaddisleri yönlendirmesi, re'y ehli ile tartışmak için de olsa re'y tahsil etmeyi yasaklamış olması gibi tutumlar,¹⁹ Ahmed b. Hanbel'in re'y ehline bakışını ortaya koyan unsurlardır. Mesela *el-İlel*'de Şerik'in görüşü olarak şöyle bir rivayet yer almaktadır: “Kûfe'nin dört bir tarafında eşeklerin olması, oralarda Ebû Hanîfe'nin kavliyle konuşan birilerinin bulunmasından daha hayırlıdır.”²⁰ “Kişinin ilimde en son yapacağı şey, Ebû Hanîfe'nin re'ğine bakmaktır ki, bu da ilimden acizliktir.”²¹ İbn Hanbel, Evzai'nin “İslam'a Ebû Hanîfe'den daha fazla zarar veren bir kimse doğmamıştır.” görüşüne yer verir.²² “Ebû Hanîfe ile konuşmak kişinin sika vasfını kaybetmesi için yeterli bir kusurdur.”²³

İmam Buhârî'nin *Sahih*'inde toplamda 25 yerde *kale bazı'n-nas* “bazı insanlar dediler ki” şeklinde başlayan ifadeler Ebû Hanîfe'ye yöneltilmiş dolaylı eleştiriler olarak görülse de²⁴ Buhârî *et-Târihu's-Sağîr*'inde Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirileri doğrudan eserine almakta bir sakınca görmemiştir. Buhârî, Nuaym b. Hammad yoluyla naklettiği bir rivayette Fezzârî'nin şöyle dediğini kaydeder: “Süfyânu Sevrî'nin yanında idim. Ebû Hanîfe'nin ölüm haberi geldi. Süfyân: “Elhamdülillah” o, İslâmî ilmek ilmek çözen birisiydi. İslam'da ondan daha uğursuz biri doğmamıştır.”²⁵

İmam Müslim, Ebû Hanîfe'yi hadisçiliği üzerinden eleştirmiş, “Ebû Hanîfe, Numan b. Sabit re'y sahibidir. Onun hadisi muztaribdir, fazla sahih hadisi yoktur.” rivayetiyle değerlendirmiştir.²⁶

-
- 17 İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *Kitabu'l-Musannef fi'l-Ehadis ve'l-Asâr* (Bombay: 1983), 14:148-282.
 18 Bk. Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-İlel*, 2: 548. Ahmed b. Hanbel'in eleştirelini yönelttiği sınıflar için ayrıca bk. Christopher Melchert, “The Adversaries of Ahmad Ibn Hanbal”, *Arabica*, 44/2, 1997: 234-253.
 19 Melchert, “The Adversaries of Ahmad Ibn Hanbal”, 236.
 20 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2: 574.
 21 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2: 66.
 22 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 2: 545.
 23 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1: 387.
 24 Buhârî'nin Ebû Hanife ile ilgili görüşleri için bk. M. Hilmi Merttürkmen, “Buhârî'nin Ebû Hanife'ye İtirazları ve Aralarındaki İhtilaflar”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1976).
 25 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Tarihu's-Sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zayed (Kahire, 1977), 2: 100.
 26 Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *Kitabu'l-Künâ ve'l-Esmâ* (Dimaşk: 1989), 31.

İbn Hibban “*Kitabu’l-Mecrûhîn*” adlı eserinde, Ebû Hanîfe’ye yönelik eleştirilerin olduğu çok sayıda rivayete yer vermiştir. Bazıları şöyledir: “Ebû Hanîfe’nin hadis bilgisi zayıftır. O, rivayet ettiği 130 hadisin 120’sinde hata etmiştir.” “O, Mürcie’denidir ve halkı ırcaya davet etmiştir.” “O, Küfürden dolayı iki defa tövbeye davet edilmiştir.” “O, Kur’an’ın mahlûk olduğunu söylemiştir.”²⁷ “O, bu ümmetin fitnesisidir, o, Muhammed (sav)’in dinini değiştirendir.”²⁸

Ebû Hanîfe’ye eleştiriler konusunda sonraki dönemlerde bayraktarlık yapan kişi kuşkusuz Hatîb el-Bağdadî (ö.463/1071)’dir. Bağdadî’nin eserinin önemi, kendinden önce Ebû Hanîfe aleyhine söylenen hemen her ifadenin kayıt altına alınarak sonraki kuşaklara aktarmada köprü vazifesi görmesidir. Daha da ilginç olanı, Şii kaynakların Hatîb el-Bağdadî’yi kaynak göstererek Ebû Hanîfe’ye sert ifadelerle yüklenmeleridir. Gerek Hatîb el-Bağdadî gerekse diğer eleştiren kişilere karşı Ebû Hanîfe’yi savunmak ve bu eserlerdeki iddiaları çürütmek üzere, mezhebi mensubiyeti farklı insaf sahibi ulema tarafından çok sayıda reddiye telif edilmiştir.²⁹

Bu tür rivayetlerin önemli bir kısmının uydurma olduğu açıktır, ancak bunların ilgili literatürde yer almaları sonraki süreçlerde düşünce ekollerinin birbirlerine bakışını belirleyen temel referans noktası olarak işlevsel kılınmaları problemin ana kaynağıdır. Çünkü insan içine doğduğu toplumun temel paradigmaları eşliğinde hayata hazırlanmakta, çoğu kere kabulü kolay olmasa da, hazır bulduğu anlam dünyasının baskısı altında kalabilmektedir. Mesela Ebû Hanîfe’yi savunan kesimin Mekke ve Medine dışında Endülüs ve Maveraünnehir’de yaşayan âlimler olması bu açıdan tesadüf değildir. Çünkü Ashâbu’l-Hadis’in baskın olduğu toplumlarda bireyler Ebû Hanîfe’ye yönelik eleştirilerle büyüdükleri için, onların doğrudan Ebû Hanîfe’yi savunmalarını beklemek zordur. Dolayısıyla bu ve benzeri rivayetleri değerlendirirken dönemin dini, toplumsal yapılarının mutlaka dikkate alınması gerekir. Aksi halde özellikle İslam düşünce geleneğinde iz bırakmış her ulemanın sevenleri ve sevmeyenleri tarafından oluşturulacak olan yeni tipolojilerle onların gerçekte ne oldukları ve ne söylediklerine dair durum tespitlerinde işleri zorlaştıracığı açıktır.

2. Ebû Hanîfe ve Siyaset

İslam hukukunda açtığı çığır ve bize intikal eden düşünce dünyası Ebû Hanîfe’nin doğup büyüdüğü yerlere odaklanmamıza neden olmaktadır. Kûfe ile bölgenin ikinci büyük şehri olan Basra ona etki eden şehirlerdir. Bu iki büyük kent, diğer milletler ve

27 Ebû Hanîfe’nin Kur’an’ın mahlûk olup-olmadığıyla ilgili görüşü için bk. Mehmet Ümit, “Mihne Sürecinde Hanefiler”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy. 17 (2010/1): 107-109.

28 İlgili rivayetler için bk. İbn Hibban, Muhammed b. Ahmed *Kitabu’l-Mecrûhîn*, thk. Mahmud İbrahim Zayed (Mekke t.y.) 3: 61-73.

29 İlgili literatür için bk. el-Kevserî, *Te’nîbu’l-Hatib*; Yusuf Şevki Yavuz, “Ebû Hanîfe”, *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 141-142; <http://www.kitapyurdu.com/yazar/ismail-hakki-unal/151899.html>, İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2012), 257-330.

eski medeniyetlerle irtibatı bulunan, yeni Müslüman olanlara İslam'ın ve Arapçanın öğretildiği, siyasi faaliyetlerin yoğun olduğu önemli yerleşim yerleriydi. Aynı zamanda buralar birçok fakih, dilci, edip, şair ve filozofun da bulunduğu birer ilim merkeziydi. Böyle bir ortamda ticaretle uğraşan parlak bir zekâya sahip Ebû Hanîfe'ye çevresindeki âlimler yakın ilgi gösterdiler ve onu ilme yönelttiler.³⁰

Ebû Hanîfe akla alan açmasıyla maruftur. Bu yönüyle İslam düşünce geleneğinin önemli akımlarından re'y ehlinin en etkili isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ebû Hanîfe, Hicaz merkezli ama etki alanı her yerde görülebilen rivayete dayalı din anlayışı karşısında yerelliği de içeren aklılığı temele alarak çağının problemlerine çözüm aramış isimlerden biridir.³¹ Bu özelliği birçok kesim tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Özellikle Mekke ve Medine gibi yerlerde yaşayan Ashâbu'l-Hadis uleması tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Eleştiriler bazen insaf ölçülerini zorlamıştır. Nitekim Endülüs'lü âlim Ebû Ömer Yusuf b. Abdilberr (ö.463/1071), Ebû Hanîfe'yi takdir etmiş ve onu eleştirenleri insafsızlıkla suçlamıştır. O, Ebû Hanîfe'yi şöyle değerlendirmektedir: "Ebû Hanîfe fıkhıta imamdı. Re'y ve kıyası güzel, (meseleleri) istihracı latif, zihni iyi, anlayışı seri, zeki, akıllı ve dindardı. O, adil ravilerin ahad haberlerini, üzerinde icma edilmiş usullere aykırı bulduğu zaman, kabul etmezdi. Ehl-i hadis bunu hoş görmeyerek onu kötülerdiler ve bunda aşırı gittiler. Bazıları faziletleri, bazıları da kötülükleri üzerine kitaplar yazdılar. Hadisçilerin çoğu onu zemmederler. Hanbelilerin tamamı bugün onu kötülemektedirler. Çünkü Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe ve ashabi aleyhinde konuşanlardan biri idi."³²

Ebû Hanîfe ömrünün elli iki yılını Emevîler, on sekiz yılını ise Abbâsîler döneminde geçirmiştir. Hemen her millet Ebû Hanîfe'yi, İslam hukukundaki başarıları nedeniyle olsa gerek, kendi milletinden saymak istemiştir.³³

Ebû Hanîfe hayattayken şehirli din anlayışının önemli temsilcisi olmuş, siyasetten uzak durarak ilmi alanda etrafına hizmet etmiş bir fikir ve mücadele adamıdır. Ebû Hanîfe Ehl-i beyt'e karşı kalbi yakınlık ve bağlılık duymuş, Hz. Ali evladını sevdiğini açıkça ifade etmiştir. Bu sebeple Emevîlerin Ehl-i beyt'e karşı tutumu sertleşince Ebû Hanîfe onları açıkça tenkit etmiştir. Ebû Hanîfe, Zeyd b. Ali'nin 121/739 yılında Emevî Halifesi Hişam b. Abdülmelik'e karşı başlattığı ayaklanmayı maddi olarak des-

30 ez-Zehabi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Menâkıbü'l-İmâm Ebi Hanîfe ve sahibeyh Ebi Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen*, thk. Muhammed Zahid el-Kevseri- Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Kahire, 1419), 29-30. Ayrıca bk. Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV Yay., 1994), 131.

31 Ebû Hanîfe'nin düşünceleri etrafında oluşan hukuk metodolojisi hakkında detay için bk. Ali İhsan Pala, *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009): 19 vd.

32 İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi (ö.463/1071), *Kitabü'l-İstignâ fi Ma'rifeti'l-Meşhûrin min Hameleti'l-İlm bi'l-Künâ*, thk. Abdullah Merhul es-Sevalime, 3. bs. (Riyad: Darü'l-Asime, 2013), 1: 572-573.

33 Ebû Hanîfe'nin etnik kimliği hakkındaki iddialar için bk. İbn Hacer el-Heytemî, *Menâkıb*, 21-22; Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, trc. Kemal Kuşçu (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1963), 31.

teklemiştir. Bu ayaklanma 122/740'de Zeyd'in öldürülmesiyle sona ermiş, daha sonra oğlu Yahya 125/743'te Horasan'da ayaklanmış ve o da öldürülmüştür.³⁴

Ebû Hanîfe'ye son Emevî halifesi II. Mervan'ın Irak Valisi İbn Hübeyre aracılığıyla 130/748 yılında Kûfe kadılığı veya beytülmal eminliği teklif edilmiş, her türlü baskıya rağmen kabul etmeyince de hapsedilmiş ve dövülmüştür. Bütün bunlardan sonra Ebû Hanîfe, Hz. Ali evladının haklarını koruyacağını söyleyen Abbasîlerin kuruluşundan memnun ve bu hanedandan ümitvar olduğu için Kûfe'ye dönerek arkadaşlarıyla birlikte Ebû'l-Abbas es-Seffâh'a biat etmiş, fakat Irak'taki karışıklığın sürdüğünü görünce tekrar Mekke'ye dönmüştür. Halife Mansûr zamanında ortalık yatışınca Kûfe'ye gelmiş ve eskisi gibi ders vermeye devam etmiştir. Ali evladının Abbâsilere karşı giriştiği isyanlarda öldürülmeleri nedeniyle daha önce Abbâsilere karşı mutedil bir duruş sergileyen Ebû Hanîfe Abbâsilere dair eleştirilerini sertleştirmiştir. Ebû Hanîfe, Halife Mansûr tarafından teklif edilen Bağdat kadılığını kabul etmediği için baskıya maruz kalmış, hicri 150/767'de vefat etmiştir.³⁵

Ebû Hanîfe derin fıkıh bilgisinin yanı sıra, inandığını ve doğru bildiğini söylemekten ve onun mücadelesini vermekten çekinmeyen güçlü bir ideal ve cesarete de sahipti. Hayatı bu yönüyle mücadele içinde geçmiş, bu uğurda birçok sıkıntı ve mahrumiyete katlanmıştı. Gerek Emevîler gerekse Abbâsîler devrinde halife ve valilerin yaptığı zulümlere açıkça karşı çıkmış, onların yanlış ve haksız tutumlarını tasvip etmiş olmamak ve halk nazarında onlara meşruiyet kazandırmamak için halifelerden gelen hediyelerin, yapılan görev tekliflerinin hiçbirini kabul etmemiş, işkenceyi ve hapse katlanmayı tercih etmiştir.³⁶

Ebû Hanîfe'ye göre Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den sonra Hz. Ali ahabın en faziletlisidir, muhalifleriyle olan anlaşmazlıklarında da haklıdır. Hilafet, idareyi zorla ellerine geçiren Emevî ve Abbasîlere değil, ümmetin işlerini düzeltmek isteyen Ali evladına daha layıktır. Bu kanaatine bağlı olarak Ebû Hanîfe, İmam Zeyd'in ve Ehl-i beyt'e mensup kişilerin mevcut idare'ye karşı giriştiği mücadeleleri meşru kabul etmiş, hatta onlara destek vermiştir.³⁷ Fakat buradan hareketle onun Şii imamet anlayışını benimsediğini söylemek mümkün değildir. Zira Ebû Hanîfe imameti nasla

34 Ebû Hanîfe'nin dönemi ve siyasetle ilişkisi hakkında detay için bk. Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Kahire: 1967) 6; 183 vd; Cassas, Ebû Bekir, Ahkâmü'l-Kur'an, Beyrut, 1993, 1: 99; İbn Hacer Heytemî, *Menâkıb*, 143-145,151; Ebû'l-Fidâ, İmâdüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer* (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, t.y), 2: 5. ez-Zehebî, *Menâkıb*, 25-28.

Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, trc. Osman Keskiöğlü (Ankara: DIB Yay., 2005), 104-108.

35 İbn Abdülber, *el-İntika fî Fezaili'l-Eimmeti's-Selaseti'l-Fukahâ*, thk. Abdülfezzâz Ebû Gadda, Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye (Beyrut: 1997) 243; İbn Hacer Heytemî, *Menâkıb*, 151-153 Zehebî, *Menâkıb*, 151.

36 Bk. İbn Hacer el-Heytemî, *Menâkıb*, 150; Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", 133.

37 Söz konusu ayaklanmalar ve Ebû Hanîfe'nin tutumu hakkında bk. Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Aliden Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar* (İstanbul: İSAM Yay., 2010), 93 vd.

Ehl-i beyt'e verilmiş bir hak olarak görmemiş, sadece döneminde Ehl-i beyt'e mensup olanları, imamete değerlerinden daha layık kabul etmiştir.³⁸

3. Şii-İmâmî Düşünce ve Ebû Hanîfe

Gerek ilk dönem gerekse sonraki dönem İmâmîyye kaynaklarında Ebû Hanîfe'ye güçlü bir karşı duruş gözlemlenmektedir. Bu karşıtlık, bazen ona lanet okunarak bazen de hakaret içerikli bir kavram olan *nâsibi*³⁹ nitelendirilmesiyle sonuçlanır. Ebû Hanîfe, Şii kaynaklarda özellikle Ashâbu'l-Hadis zihniyetine mensup ulemanın Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerinden de istifade edilerek, itibarsızlaştırılmaya çalışılır. Şii kaynaklarda daha çok onun Cafer es-Sâdık⁴⁰ (ö.148/765) ile re'ye/kıyasa müracaat etmemesi konusundaki diyaloguna yer verilmekte, buradan hareketle ona hakaretler edilmektedir. Sünnî kaynaklardan istifade edilerek Ebû Hanîfe bazen dehrî, bazen de zındık olarak sunulur; Malik, Evzaî ve Şâfiî'nin taraftarlarının ittifakıyla sapıklığına işaret edilir. Dahası bu vasıflarından uzaklaşması için defalarca tövbeye davet edildiği ifade edilerek itibarsızlaştırılmaya çalışılır.

Aslında Şii düşüncede re'y karşıtlığının İmâmîyye'nin teşekkülünden önce ortaya çıktığını, İmâmîyye'nin bu süreçte oluşan re'y karşıtı argümanları sahiplendiğini ifade etmek gerekir. Çünkü İmâmîyye'nin teşekkül sürçlerinden geçtiği dönemlerde oldukça etkili olan İbn Şâzân (ö.260/873) ve Saffâr (ö.290/903)'ın güçlü bir şekilde re'y karşıtı görüşleri vardır. Bu isimlerin aynı zamanda genelde Şiiliğin özelde ise İmâmîyye'nin başvuru kaynakları olan *Kütübü Erbaa*'nın kaynakları arasında olduğu dikkate alınır ise onların re'y karşıtlığının günümüz Şii- İmâmî düşüncesini de besleyen bir görev icra ettiği kendiliğinden ortaya çıkar. Örneğin İbn Şâzân'a göre re'y bir Hâricî yöntemidir. Re'ye değer vermek, aslında dinin dayanağını temelsiz kılmaktır. Din denilen şey, re'ye, yani insan tercihinin bırakılmaz. Çünkü bir şeyi helal veya haram kılma yetkisi, sadece Allah'a aittir. Ama Sünnî telakkide re'ye dayalı hüküm verildiği için, birinin helal dediğine diğeri haram demektedir. Şia bunun bir çelişki olduğunu söylediğinde Sünnîler Hz. Peygamber'in, "*ashabımın ihtilafında rahmet vardır*" sözünü delil olarak sunuyorlar. İbn Şâzân'a göre bu sözün manası onların anladıkları gibi ise, onların ittifakının azap olması gerekir. Şia'ya göre bu hadis sahihtir ancak manası şudur: "Ashabımın ihtilafı, ben aralarında olduğum sürece, rahmettir." Zira ihtilaf halinde onu Hz. Peygamber'e götürürler, o da onları doğruya yönlendirir, onlar da onun üzerinde ittifak ederler. İbn Şâzân'a göre bu hadis, bu cahillerin anladığı şekilde olsaydı, Kur'an'da tefrikaya düşmek eleştirilmezdi.⁴¹

38 Şehristânî, Ebû'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emir Ali Muhanna- Hasan Ali Faur (Beirut: 1993), 184; Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 187.

39 Kavram hakkında detay için bk. Hanifi Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler: İlk Dönem Şii Kaynaklarda Sünnî Algısı* (İstanbul: Mana Yay., 2016), 227-234.

40 Ebû Hanîfe ve Cafer Sadık ilişkisi hakkında detay için bk. Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Cafer es-Sâdık'ın Yeri* (Ankara: Araştırma Yay., 2005), 201 vd.

41 İbn Şâzân, Ebû'l-Abbas Fazl b. Şâzân b. Halil en-Nisâburî, *el-İzâh*, thk. Seyyid Celâleddin el-Hüseynî el-Urmevî (Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1984), 48, 338-340.

İbn Şâzân Sünnî düşüncenin re'ye müracaat etme gerekçelerini eleştirir. Ona göre Sünnîler, dini konularda ihtiyaç duyulan her şeyin Hz. Peygamber'den rivayet edilmediğine, kendilerine sadece dört bin kadar hadisin ulaştığına inanmaktadırlar. Şu hâlde tefsirde, helal ve haramda, namaz ve diğer farzlarla ilgili olarak Hz. Peygamber'den intikal etmemiş konularda *nazar* ve *re'ye* başvurmak gerekir. Sünnîlerin delilini Muaz hadisi olarak gösteren İbn Şâzân, Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel (ö.17/638) ile olan diyalogundan aldığı cevap karşısında Muaz'ı onaylamasından anlaşıldığı kadarıyla dinde her konunun açıkça belli olmadığı konusunda Hz. Peygamber'in de aynı kanaatte olduğu ve re'ye başvurulmasına onay verdiği şeklinde yorumlamışlardır.⁴² Ona göre Sünnî düşüncenin re'yin meşruiyeti için sunduğu bir diğer delil de Hz. Peygamber'in, "*ashabım aramızda yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız doğruya ulaşırsınız*" sözüdür. İbn Şâzân buradan hareketle Sünnî düşüncede fakihlerin re'ye başvurma konusunda, hakkında Kur'an ve Sünnette açıklama olmayan konularda yetkili kılındıklarını, bu nedenle sahabenin ahkâm, miras, helal ve haramlar konularındaki görüşlerini incelediklerini, onların caiz olan alanda fetva verdiklerini, fetvalarının da hakka ters olmadığını, batılda ittifak etmediklerini gördüklerini ifade edip, "o halde bize düşen onları yaptıkları işlerde sapık olarak görmek değil, aksine onlara uymaktır" görüşünü benimsediklerini ifade eder.⁴³

İbn Şâzân, Muaz hadisini, re'yin meşruiyeti için delil olarak kabul etmez, zira bunu kabul etmek, Kur'an'ı ve Allah'a ait olan hüküm verme yetkisini inkâr etmektir. Muaz, Allah'ın Peygamber'ine vahyettiği şeye re'yi ile ulaşabiliyorsa o zaman Hz. Peygamber'in rehberliğine ihtiyaç kalmaz. Muaz'ın re'y ile ulaştığı doğru, Allah'ın peygamberine vahyettiği şey gibi ise ona göre hareket etmek lazımdır, çünkü vahiyde bekleme süreci varken re'ye beklemeye ihtiyaç yoktur. Sahabe, tâbiin ve sonraki nesillerin re'yine kıymet vermek, re'y ile her şeyin belirlenmesini onaylamak, kurum olarak peygamberliğe, dolayısıyla da Allah'ın Kitabı'nı göndermesine ihtiyacın olmadığı anlamına gelir. Re'y ile Kur'an ve Sünnetin konuşmadığı her alanı doldurmak mümkünse, bu takdirde vahye ve peygambere gerek yoktur, her şey re'y ile çözülebilir.⁴⁴ Bu durumda re'y, nübüvvetten üstündür, zira peygamber vahiy beklemek zorundayken Muaz, vahye muhtaç değildir, sadece re'yine göre hareket etmektedir. O halde Muaz, Hz. Peygamber'in imamı olur ve Muaz'ın re'yine yüklenen anlam gereği, hükümlerde Allah'ın bir otoritesinden bahsedilmez. Bu, gerçekten kabul edilmez bir husustur.⁴⁵

Saffâr'da da re'y karşıtlığı güçlüdür. Ona göre hiçbir Şii re'y ile hüküm vermeye yanaşmamalıdır. Re'y, imamlar açısından bile bir helak sebebidir. Nitekim Muhammed el-Bakır (ö.114/733) şöyle demiştir: "Biz re'yimizle ve hevamızla insanlara fetva verseydik elbette helak olanlardan olurduk. Biz, Hz. Peygamber'in âsârıyla fetva

42 İbn Şâzân, *el-İzâh*, 104.

43 İbn Şâzân, *el-İzâh*, 105.

44 İbn Şâzân, *el-İzâh*, 118.

45 İbn Şâzân, *el-İzâh*, 110-111, 114-115.

veriyoruz. İlimin kökü bizdedir, biz Rasûlullah'ın ilminin mirasçlarıyız. Başkaları altın ve gümüş biriktirdi, biz ise Hz. Peygamber'in ilmini biriktiriyoruz. Biz, re'yimizle değil, ancak rabbimizin bize dedikleriyle hüküm vermekteyiz."⁴⁶ Zaten imamlar re'ye ve kıyasa gerek duymazlar. İlim denilen şey, Hz. Peygamber'in âsârıdır, o da imamlardadır.⁴⁷ Dolayısıyla hiçbir durumda re'ye iltifat edilmemelidir.⁴⁸ Saffâr'ın bu düşünceleri, önemine binaen olsa gerek, Küleynî (ö.329/940)'de birçok hadisi ihtiva eden bir bab başlığı haline gelmiştir.⁴⁹

Himyerî (ö.276/889), Cafer es-Sâdık'ın Ebû Hanîfe'yi kıyastan uzak durmaya çağırıldığını belirtir.⁵⁰ Ona göre kıyasa ve re'ye başvurmak imamların kontrolünden çıkmak ya da bilgi kaynağını başka bir alana taşımak anlamına gelir. O, Ali er-Rızâ (v.203/818)'ya, "Senden ve atalarından nakledilen rivayeti dinleyip ona kıyas yaparak amel ederiz" dediklerinde Ali er-Rızâ'nın: "Sübhanallah! Hayır, bu Cafer (a.s.)'in dini değildir. Bu tür insanlara ihtiyacımız yoktur. Onlar bizim itaatimizden çıkıp kendilerini bizim konumumuza yerleştirmişlerdir. Taklid kim, onlar kim! Onlar Cafer es-Sâdık'ı ve babasını taklit ediyorlardı."⁵¹ sözüne atıfla bu düşüncesini temellendirir.

İmâmî kaynaklarda Ebû Hanîfe'nin Cafer es-Sâdık ile re'y ve kıyas çerçevesinde sıkı tartışmalarına yer verilir ve Ebû Hanîfe'nin akli ve kıyası kullanması eleştirilir. Bazı örnekler üzerinden meseleye bakmak gerekirse; Bir rivayete göre bir adam Cafer es-Sâdık'a gelerek rüyasını tevil etmesini ister. O, yanında oturan ve âlim olarak nitelendirdiği Ebû Hanîfe'yi işaret ederek ona sormasını ister. Adam Ebû Hanîfe'ye rüyasını anlatır. Ebû Hanîfe adama, rüyanın miras ile ilgili olduğunu ve bazı zorluklardan sonra istediğini elde edeceğini söyler. Bunun üzerine Cafer es-Sâdık: "Vallahi ey Ebû Hanîfe sen doğru karar verdin" diyerek onu takdir eder. Ebû Hanîfe daha sonra huzurdan çıkar. Adam, Cafer es-Sâdık'a dönerek, neden Ebû Hanîfe'ye benim rüyamı tevil ettirdin, ben o *nâsibinin* yorumunu beğenmedim." der. Bunun üzerine Cafer es-Sâdık: "Ey İbn Müslim! Allah seni üzmesin. Onların yorumları bizim, bizim yorumlarımız ise onların yorumlarıyla uyuzmaz." der ve Ebû Hanîfe'nin yaptığı tevilin doğru olmadığını belirtir. Bunun üzerine adam "sana kurban olayım, isabet etmediğini bildiğin halde az önce Ebû Hanîfe'ye yemin ederek isabet ettiğini söyledin" der. Cafer es-Sâdık: "Evet, ben onun hataya isabet ettiği konusunda yemin ettim." der ve rüyayı kendisi yeniden yorumlar.⁵² Burada Cafer es-Sâdık'ın Ebû Hanîfe'yi âlim olarak nitelendirmesi dikkat çeker. Şiilere göre bu, ya takiiye içindir,

46 Saffâr, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan b. Ferrûh, *Besâiru'd-Derecât el-Kübrâ fi Fedâil-i Âl-i Muhammed* (Beyrut: Şirketu'l-Âlemi li'l-Matbuat, , 2010), 340-341.

47 Saffâr, *Besâir*, 341.

48 Saffâr, *Besâir*, 340.

49 Bk. el-Küleynî, Ebû Cafer Sikatü'l-İslâm Muhammed b. Yakub b. İshak, *el-Kâfi*, thk. Ali Ekber el-Gaffari (Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslamiyye, 1363), 1: 69-72.

50 Himyerî, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Abdullah b. Cafer, *Kurbü'l-İsnad* (Beyrut: Müessesetu Âli'l-Beyt, 1993), 359.

51 Himyerî, *Kurbü'l-İsnad*, 357.

52 Küleynî, *el-Kâfi*, 8: 292.

ya da az sonra yapacağı yorumun yanlışlığı ortaya çıkacağı için onun cehaletini ortaya koymak suretiyle dalga geçmek içindir.⁵³

Küleynî'nin yer verdiği Musa Kazım'a nispet edilen bir rivayette onun Ebû Hanîfe'yi lanetlediği görülmektedir. İlgili rivayet şöyledir: Musa Kazım'ın ashabından Sema'e b. Mihran adında biri şöyle der: İmam'a dedim ki: Allah, seni sâlih kılın! Bizler bir araya geliyor ve aramızda bilgilerimiz oranında müzakerelerde bulunuyoruz. Karşımıza ne çıkarsa, mutlaka onunla ilgili yanımızda yazılı bir şey vardır. Kuşkusuz bu, yüce Allah'ın sizin aracılığınızla bize bahşettiği bir lütuftur. Bazen de kimi küçük meseleler karşımıza çıkar ve biz, bunlarla ilgili bir açıklama bulamıyoruz, birbirimize bakıyoruz. Fakat yanımızda buna benzer bilgiler vardır. Bu meseleyi en güzel bilgilerimizle kıyaslayarak cevaplandırmamız doğru olur mu? Musa Kazım: "Sizin kıyasla ne işiniz var? Sizden önce helak olanlar, bu kıyas yüzünden helak oldular." dedi ve şunları ekledi: "Karşınıza hakkında bilgi sahibi olduğunuz bir mesele çıkarsa bildiklerinizi söyleyin. Bilmediğiniz bir şey çıkarsa karşınıza - elini ağzına götürerek- susun." Sonra şöyle dedi: "Allah, Ebû Hanîfe'ye lanet etsin ki, "Ali öyle diyor, ben de böyle diyorum; sahabeler öyle diyorlar, bende böyle diyorum derdi." dedi ve şunları ekledi: Ey Sema'e b. Mihran! Ebû Hanîfe'nin sohbetine katıldın mı?" diye sordu. Ben: Hayır. Fakat bu sözler onundur." dedim. Sonra şunları söyledim: Allah, seni sâlih kılın, acaba Resûlullah (a.s) kendi zamanındaki insanların ihtiyaçlarına cevap verecek çözümleri sunmamış mıdır? Musa Kazım "elbette sunmuştur, hatta kıyamete kadar ihtiyaç duyacakları çözümler de sunulmuştur." dedi. "Bundan bir şey kaybolmuş mudur? diye sorduğumda: "Hayır, bu bilgilerin tümü ehli olanların yanındadır." şeklinde cevap vermiştir.⁵⁴

Küleynî bir başka rivayete de yer verir ki, orada da Ebû Hanîfe'ye lanet söz konusudur. İlgili rivayet şudur: Muhammed b. Hâkim, Musa Kazım'a şöyle der: "Sana kurban olayım. Sizin sayenizde dinde derin kavrayış sahibi olduk ve Allah, bizi başka insanlara muhtaç etmedi. Hatta bizden biri, bir mecliste oturduğunda, bir kimse arkadaşına bir soru yönelttiği zaman, Allah'ın, sizin aracılığınızla bize bahşettiği nimet sayesinde bu sorunun cevabını bilir. Ancak bazen karşımıza bir mesele çıkabilir ve bu hususta ne senden ne de atalarından bir açıklama gelmemiş olabilir. Böyle bir durumda aklımıza gelen en güzel cevabı ve sizden bize ulaşan açıklamalara en uygun açıklamayı belirleyip bunu esas alabilir miyiz?" dedim. Dedi ki: Yazık, çok yazık! Ey Hâkim'in oğlu! Bu yöntemi uyguladıkları için, Allah'a yemin ederim ki, birçok insan helak oldu. Allah Ebû Hanîfe'ye lanet etsin ki, "Ali öyle diyor, ben de böyle diyorum" derdi. Ravi bu soruyu "Allah'a yemin ederim ki, ben yukarıdaki soruyu, kıyas yapmak için izin almak maksadıyla yöneltmişim." diyerek rivayetin bağlamına işaret etmiştir.⁵⁵

53 Bk. el-Mâzenderânî, Mevla Muhammed Salih, *Şerhu Usûli'l-Kâfi*, thk. Mirzâ Ebû'l-Hasan eş-Şarâni- Seyyid Ali Âşûr (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arab, 2000), 12: 408.

54 Küleynî, *el-Kâfi*, 1: 57.

55 Küleynî, *el-Kâfi*, 1: 56.

Kütübü Erbaa sonrası Şii-İmâmî düşüncede önemli bir yer edinen ve önemli Sünnî âlimlerden ders okuyan Şeyh Müfid (ö.413/1022) bile Ebû Hanîfe'yi eleştirenler kervanına dâhil olmuş, düşünceleri nedeniyle Ebû Hanîfe'yi *nâsibi* şeytan olarak nitelendirmiştir. Ona göre Ebû Hanîfe re'ý düşüncesiyle 'reislik taslamak'tadır. Oysa reislik peşinde koşmak felakettir, insanları saptırmaktır, liderlik beklentisi içinde olan onu isteyen hatta içinden geçiren kişi mel'undur, çünkü liderliği takip etmek hüccet olan imamın dışında başka birini otorite kabul etmektir, liderlik talep edenler görüşlerinin tutması için imamları kullanmaktadırlar ve bu durum kesinlikle yasaktır.⁵⁶ Bu şekilde liderlik peşinde olan insanlar hadlerini bilmeyen ve imamlara hak ettikleri değeri vermeyenlerdir. Unutulmamalıdır ki, imamların bilgisinden şüphe duyulamaz, çünkü bu bir taksirdir. İmamın bilgisinin boyutu hakkında şüphe sahibi olmak, onun bazı konularda kendi şahsi görüşüne (re'ý) dayandığına inanmak, *taksir* yani imamları noksan sıfatlarla tavsif etmektir. Ona göre bu, asla kabul edilmez bir durumdur.⁵⁷

Rivayete göre Ebû Hanîfe, Cafer es-Sâdık'a, "bir şahit ve yeminle hüküm vermeyi caiz görüyor musun?" diye sorar. O da "Evet, çünkü Hz. Peygamber ve Ali böyle yaptı" der. Ebû Hanîfe bu duruma şaşırır. Cafer es-Sâdık: "Neden şaşırıyorsun? Siz yüz şahit içinde tek bir şahitle hüküm veriyorsunuz, yüz kişinin şahadetini bir kişiyle elde ediyorsunuz" der. Ebû Hanîfe, "Hayır biz öyle yapmıyoruz" der. Cafer es-Sâdık: "Evet yapıyorsunuz, bir adam gönderip yüz kişinin şahitliğini sorduruyorsunuz, yüz kişinin şahitliğini, gönderdiğiniz bir kişinin şahitliği üzerine dayandırılıyorsunuz. Oysa bu sadece bir kişidir" der. Bunun üzerine Ebû Hanîfe, "öyleyse neyin değerli, neyin çerçöp olduğu nasıl fark edilecek?" deyince, Cafer es-Sâdık: "Sünnet kıyas edilmez."⁵⁸ şeklinde bir cevap verir. Cafer es-Sâdık'ın burada kast ettiği sünnet, Hz. Peygamber ve imamların uygulamalarıdır.

Burada örneklem amacıyla bazı rivayetlere yer verilmiştir. Şii kaynaklarda, ana teması dinde kıyası ve aklı birer anlama aracı olarak kullanan Ebû Hanîfe'ye lanetlemek olan çok sayıda rivayet vardır. Ebû Hanîfe'nin eleştiri merkezinde olmasının bir diğer önemli nedeni de "Ali hüküm veriyorsa ben de veririm" şeklindeki bir rivayetin Ebû Hanîfe'ye nispet edilmesidir. Şii kaynaklarda kıyas ve re'ýin geçtiği hemen her rivayetin akabinde -bağlam buna müsait olmasa da- bu rivayete atıfta bulunularak Ebû Hanîfe lanetlenir. Aslında bu rivayet, Sünnî kaynaklarda Ebû Hanîfe'nin tâbiûn uleması hakkında söylediği belirtilen rivayetin Şii kaynaklardaki yansımasıdır.⁵⁹

56 Bu konuyla ilgili sekiz hadis için bk. Küleynî, *el-Kâfi*, 2: 297- 299.

57 Şeyh Müfid, *Tashihu'l-i'tikad* (Tebriz 1371), 65 vd.

58 Himyerî, *Kurbü'l-İsnad*, 359; et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali (ö.460/1067), *Tehzîbü'l-Ahkâm (fi Şerhi'l-Muqni'a)*, thk. Seyyid Hasan Horsan (Tahrân: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1944), 6: 252.

59 Rivayetin tam şekli şöyledir: "Ebû Hanife şöyle demiştir: (bir rivayet) Hz. Peygamberden geliyorsa baş göz üzerinedir. Hz. Peygamberin ashabından gelenleri tercih ederiz. Bu ikisinin dışında gelenlerde ise, biz de adamız onlar da (onlar da adam biz de adamız) şeklindedir. İbn Ebi'l-Avâm, Ebü'l-Kâsım Abdullah, *Fedâilü Ebî Hanîfe: Ahbâruhu ve Menâkıbuh*, nşr. Latifurrahmân el-Behrâicî el-Kâsımî (Mekke: 2010), 97; İbn Abdülber, *el-İntikâ*, 243.

Ebû Hanîfe dini insanın anlamasına bağlı olan inşa süreçleri olarak görmektedir. Esasında re'ye müracaat, özünde dinin rasyonelleşmesi, bir başka ifadeyle dini anlamada imamlar etrafında oluşturulmak istenen tekeli kırmaya yönelik bir tavrıdır. Ebû Hanîfe'nin bu tutumuna ilişkin değerlendirmemiz şu şekildedir:

Şii düşüncede imamların bilgi merkezli otoritelerine vurgu yapılması, bilginin sadece onlardan alınması gereği, imamların din üzerinde tek belirleyiciler olduğu kabulünün sonucudur. Bu yaklaşıma göre din tamamlanmış, bu haliyle Ali ve ailesine intikal etmiştir. O halde başta din olmak üzere her konuda söylenmesi gerekenler imamlar tarafından söylenmiştir. İnsanlara düşen imamlardan gelenlere/ahbâra uymaktır. Hal böyleyken re'ye tabi olmak, re'yi öncelemek, dinin tamamlanmış olmasına zıt bir durumdur. Bir anlamda re'y, durağan din anlayışına karşı bir meydan okumadır. Re'y konusunda bu şekilde dışlayıcı bakışla, Şii düşüncede imamların otoritesi üzerinden bir "kolektiftik sağlanmış" olmaktadır.

Ebû Hanîfe, "Ali hüküm veriyorsa ben de veririm." sözü ile rivayete dayalı din anlayışları karşısında bir kırılmayı temsil eder. Bu nedenle de lanetlenir ve *nasıba* olarak görülür. Toplumu dönüştürücü etkisi olduğu bilinen Ebû Hanîfe'nin düşüncelerinin kabul görmesi, imamların otoritesi etrafında kurulmaya çalışılan bir din anlayışı için ciddi tehlikeler doğuracaktır. Ebû Hanîfe'nin tavrı, imamların gizemi üzerine kurulan din anlayışının üzerindeki örtüyü kaldırmaktadır. Haddi zatında bunun kalkması sorun teşkil etmez; ancak teolojisini her bakımdan imamların esrarına bağlayan, onların gizemini bir tür varoluşsal imkân olarak yorumlayan Şii düşüncesi için adeta sorulmaması gerekeni soran, görülmemesi gerekeni gören, düşünülmemesi gerekeni düşünen bir din anlayışı olduğu için eleştirinin merkezinde yer almaktadır. Ebû Hanîfe bu tavrıyla insana düşünce alanı açmış, dinin sadece belli bir sınıfın elinde şekillenmesi gerektiği düşüncesine karşı çıkmıştır.

Kanaatimizce Ebû Hanîfe'nin tavrı, entelektüel bir sorgulamadır. Bu tavrı, sadece bireyin bilgiye ulaşmasını öncelemez; yanı sıra bireyi yeni bir anlam dünyası kurmaya mecbur bırakır. Sorgulama, bir bünyeye entegre olmayı sağlamaya dönük değil, bütünsellikten koparak kendisi olmaya yöneltmektir. Eklemlenmeyi değil, bilgiyi aramayı önceleyen bir bakış açısıdır. Bireyi özne kılacak bir anlamayı ve bilgi sahibi kılmayı hedeflemektir.

Şii'nin dini alanda aklın işlevsel kılınmasına yönelik eleştirisi, farklı akılların müdahalesi sonrası ortaya çıkacak olan dinin "yamalı bohça"yı andırır nitelikte birden çok rengin yansımalarına yol açma riskidir. Bu nedenle dinin anlaşılmasında parçalanmış bilinç yerine imamların kontrolünde tek düze, imamların otoritesine teslimiyet olacağı için, düşünce anomisinin görülemeyeceği din anlayışı elzemdir. Düşünmek, imamların otoritesinden kopmak ve onları devre dışı bırakmaktır. Çünkü insana

alan açmak, dinin büyüünün kaybolmasına, lahuti olanın yerleşmesine, insanlık vasfı taşımasına yol açacaktır. Bu durumda “hangisinin doğru din” olduğunu tespit etme imkân olamayacağı için bireyler bunalıma sürüklenecektir.

İmâmîyye'nin ısrarla imam kimliği etrafında bir din tasavvurunu vurgulaması, muhtemel parçalanmışlıklardan insanları koruyarak dinin çatısını korumakta, farklı araçlara dayanan anlamların dağıtacağı bütünsellikleri birleştirecek, bireyselliğin tanıdığı alanda kendisini kaybedecek olan insana yol gösterecek, tüm farklılıkları, imam gibi sembolik bir evrenin en güçlü enstrümanı etrafında birleştirecektir. Böylece belirli bir bağlama entegre olmuş insanların din anlayışı belli sabiteler üzerinden süreklilik kazanacaktır. Bu durumda imamın otoritesi güven verici bir çerçeve olarak önem kazanmakta, dini aidiyet, psiko-sosyal bir gereklilik gibi hissedilmektedir. İmam vurgusu, dini alanın anonim bir hale dönüşmemesi, net bir alanda muhafazası içindir. Aksi halde din alanı belirsizlikler alanı olacaktır. Bu durumda insan neyin din olduğu konusunda net bir duruş sergileyemeyecektir. Bu bir anlamda belirsizlikler durumunun önünün açılması, insanın din anlayışının köksüzleşmesi demektir.

Sonuç

Ebû Hanîfe düşünce tarihimizde görüşleri ve duruşuyla eleştirilerin odağında yer almıştır. Bu eleştiriler bazen aynı cenahtan bazen de karşıt gruplarda yer alan kişilerden gelmiştir. Ebû Hanîfe'nin aynı düşünce siferinde yer aldığı Ashâbu'l-Hadis tarafından sert bir şekilde eleştirilmesinin içe ve dışa dönük sonuçları olmuştur. İçte; Ehl-i Sünnet şemsiyesi altında yer alan düşünce ekollerinin birbirleriyle mücadelelerine yol açmıştır. Bu bağlamda Ashâbu'l-Hadis Ebû Hanîfe'yi nitelemek için insafları zorlayan yakıştırmalarını ve Ebû Hanîfe'yi savunma adına ona çeşitli olağanüstülükler izafe eden rivayetlerin kaynaklarda yer almasını bu mücadelenin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Ashâbu'l-Hadis eleştirileri dışta ise Şîilerin Ebû Hanîfe'ye yönelttikleri eleştirilerine rehberlik ettiği ifade edilebilir.

Ebû Hanîfe, siyasete ilgi duymayarak düşüncenin ihtiyaç duyduğu bağımsız ortamların oluşmasına katkı sağlamıştır. O, düşünceleriyle rivayet-şahıs-mekân ekseninde oluşturulmuş olan din anlayışı üzerindeki tekelciliği kırmış, cemaatçi ve gelenekçi tahakküm karşısında bireyi öncelemek suretiyle, dini düşünceyi insani bir alan olarak görmüştür. O, bireyin küçümsemesinin cemaatçiliği doğurduğunun, cemaatçiliğin ise insanı kutuplaşmış bir dünyaya ve kimlikçi siyasete mahkûm ettiğinin farkındadır. Ebû Hanîfe, İslâm'ı tek kültür koduna tahsis eden anlayış karşısında bir duruştur. O, evrensel bir hakikatin ifadesi olarak gördüğü dinin, özel bir kimlik koduyla veya yerel bir kültürün unsurlarıyla özdeşleşmemesi gerektiği kanaatindedir.

Şiilik ile Ashâbu'l-Hadisın örtüştüğü nokta dinin korunması hususudur. Ashâbu'l-Hadisın amacı, dini eskilerin yoluna dayandırmak suretiyle inançta birliği sağlamaktır. Şii düşüncede ise mutlak anlamda İmam'ın belirleyiciliği söz konusudur. Ashâbu'l-Hadiste bu durum rivayet, mekân ve şahıs etrafında; Şiilikte ise imamların şahsı etrafında kurulmaktadır. Bu açıdan İmam'ın otoritesini sarsacak her türlü düşünce dışlanır. Şii gelenekte akıl, rey ve içtihat gibi, insanı özne kılan tüm anlama enstrümanları eleştirilmektedir. Temel kaygı Ashâbu'l-Hadisçiler tarafından benimsenenle aynıdır: "Dinin kontrol dışına çıkmaması." Oysa dini düşüncede akla alan açmak, imamların otoritesinden kopmaktır. Re'yi kullanmak dini "yamalı bohça" haline dönüştürmektir. Re'yi öncelemek, dini âsârâ ittiba olarak gören yapılara karşı kökten kopuşu temsil etmektedir. Re'y sahibi olmak mutlak bilginin tek kaynağı olarak görülen imamlardan kopmaktır. Bu nedenle Ebû Hanîfe eleştirinin merkezindedir, çünkü o, "Ali hüküm veriyorsa, ben de verebilirim" demek suretiyle, dini anlamayı lâhûtî alana çekme arayışları karşısında insanı merkeze koyan bir anlayışın savunucusu olmuştur. Şii kaynaklarda Ebû Hanîfe'nin yoğun olarak eleştirilmesinde onun re'y ehlinin en güçlü ismi olması, yaşadığı yer ve görüşlerinin etkinliği itibarıyla Şii topraklarda boy göstermesi de etkili olmuştur.

Kaynaklarda İslam düşüncesi tarihinde iz bırakan insanlar değerlendirilirken sıklıkla grup taassubu yapıldığı görülmektedir. Bu tür kıymetler, bir mezhebe ya da gruba angaje olarak değerlendirildiğinde sonuç nettir: ya toptan kabul ya da toptan ret. Bunun yerine mezhep imamlarıyla ilgili oluşturulan edebiyatın konjonktürel olduğu ve bu tür rivayetlerin büyük oranda uydurma olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca düşünce dünyamızda iz bırakan bu kişilerin kıymetli olması için mutlaka bu tarz rivayetlere ihtiyacımızın olmadığını, onların, düşüncüleriyle zaten kıymete sahip olduklarının farkında olmak, bu tür rivayetler üzerinden çatışma kültürünün yaygınlaştırılmasını uman yapıların beklentilerini boşa çıkaracaktır. Unutulmaması gereken bir husus da şudur: uydurma olsa bile, mezhep imamlarını yeren veya öven rivayetlerin literatürde yer alması, sonraki süreçlerde düşünce ekollerinin birbirlerine bakışını belirleyen temel referanslar olarak işlevseldirler. Bu tür rivayetler, yeni nesiller için zaman zaman problem üreten merkezler haline gelebilmektedirler.

Kaynakça

- Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs amma İštehere mine'l-Ehâdîs ala Elsineti'n-Nâs*. thk. Abdülhamid Ahmed Yûsuf Hindâvî, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Rical*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988.
- Atalan, Mehmet. *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdik'ın Yeri*. Ankara: Araştırma Yay, 2005.
- el-Bâcî, Ebü'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tüci'bî. *el-Müntekâ*. Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1983.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Tarihu's-Sağîr*. thk. Mahmud İbrahim Zayed, Kahire: 1977.
- Çiftci, Adem. "İslam Ceza Hukukunda Suça Teşebbüsten Vazgeçme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, sy. 1 (Haziran 2015): 23-46.
- Ebû Yusuf. *er-Redd Ala Siyeri'l-Evzai*. Beyrut: t.y.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *Ebû Hanîfe*. trc. Osman Keskioglu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Ebü'l-Fidâ, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali. *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, t.y.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'da Devlet İdaresi*. trc. Kemal Kuşçu, İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1963.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Târihu Bağdad*. Kahire: 1931.
- Himyerî, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Abdullah b. Cafer. *Kurbü'l-İsnad*, Beyrut: Müessesetu Ali'l-Beyt, 1993.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi. *Kitabü'l-İstignâ fî Ma'rifeti'l-Meşhûrin min Hameleti'l-İlm bi'l-Künâ*. thk. Abdullah Merhûl es-Sevâlîme, Riyad: Dârü'l-Asîme, 2013.
- _____. *el-İntikâ fî Fezaili'l-Eimmeti's-Selaseti'l-Fukaha*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1997.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed. *Kitabu'l-Musannaf fî'l-Ehadîs ve'l-Asâr*. Bombay: 1983.

- İbn Ebü'l-Avâm, Ebü'l-Kâsım Abdullah. *Fedâilü Ebî Hanîfe: Ahbâruh ve Menâkıbuh*. nşr. Latifurrahmân el-Behrâicî el-Kâsımî, Mekke: 2010.
- İbn Hacer el-Heytemî, Şehibeddin Ahmed el-Mekkî. *el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkıbî'l-İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe ün-Nu'mân*, thk. Halil el-Meys, Suriye: 2007.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed. *Kitabu'l-Mecrûhîn*. thk. Mahmud İbrahim Zayed, Mekke: t.y.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî. *Tevîlu Muhtelefi'l-Hadis*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1976.
- İbn Teymiye, Ahmed b. Abdilhalim. *Mecmû'ül-Fetevâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed, Ribat: Mektebetü'l-Mearif, 1981.
- İbn Şâzân, Ebü'l-Abbas Fazl b. Şâzân b. Halil en-Nisabûrî. *el-Îzâh*. thk. Seyyid Celâleddin el-Hüseynî el-Urmevî, Tahran: Danişgah-ı Tahran, 1984.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Selefilik: İslami Köktencilüğün Tarihi Temelleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- el-Kevserî, Muhammed Zahid b. el-Hasan b. Ali Zahid. *Te'nibü'l-Hatib ala ma Sakahu fî Ebî Hanîfe mine'l-Ekazib*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1981.
- el-Küleynî, Ebû Cafer Sikatü'l-İslâm Muhammed b. Yakub b. İshak. *el-Kâfi*. thk. Ali Ekber el-Gaffârî, Tahran: Dâru'l-Kütübî'l-İslamiyye, 1363.
- Mâzenderânî, Mevla Muhammed Salih. *Şerhu Usûli'l-Kâfi*. thk. Mirzâ Ebü'l-Hasan eş-Şarânî Seyyid Ali Âşûr, Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arab, 2000.
- Melchert, Christopher. "The Adversaries of Ahmad Ibn Hanbal". *Arabica*, 44/2/1997, 234-253.
- Merttürkmen, M. Hilmi. "Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları ve Aralarındaki İhtilaflar". Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 1976.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Kitabu'l-Künâ ve'l-Esmâ*. Dımaşk: 1989.
- Pala, Ali İhsan. *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Saffâr, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan b. Ferruh. *Besâiru'd-Derecât el-Kübrâ fî Fedâilü'l-Âl-i Muhammed*. Beyrut: Şirketü'l-Âlemi li'l-Matbuat, 2010.
- Şahin, Hanifi. *Şiiilerin Gözüyle Sünniler: İlk Dönem Şii Kaynaklarda Sünnî Algısı*. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.

- Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emir Ali Muhanna - Hasan Ali Faur. Beyrut: 1993.
- Şeyh Müfid. *Tashihu'l-İ'tikad*. Tebriz: 1371.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Tarihü't-Taberi: Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, Kahire: 1967.
- Taftazanî, Ebü'l-Vefa. *Kelam İlminin Belli Başlı Meseleleri*. trc. Şerafeddin Gölcük, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1980.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali. *Tehzîbü'l-Ahkâm (fi Şerhi'l-Muqni'a)*. thk. Seyyid Hasan Horsan, Tahran: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1944.
- Uyar, Mazlum. *İmâmîyye Şiası'nda Ahbârîlik*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 131-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ümit, Mehmet. *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*. İSAM Yayınları, İstanbul: 2010.
- Ümit, Mehmet. "Mihne Sürecinde Hanefiler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy. 17 (2010/1): 101-130.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 138-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- ez-Zehabî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve sahibeyh Ebî Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen*. thk. Muhammed Zahid el-Kevserî-Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, Kahire: 1419.